

Notícies preliminars a *Antígona*

Carles Riba

FONT: Sòfocles. (2010). *Tragèdies tebanes. Antígona. Èdip rei. Èdip a Colonos*. Edicions 62.

Segons una tradició antiga, l'èxit de l'*Antígona* determinà l'elecció de Sòfocles per a la primera de les seves estratègies. No hi ha gaire dubte que en 440 era amb Pèricles a l'expedició de Samos. El poble, doncs, l'hauria designat, per vot «a mans alçades», la primavera de l'any anterior, poc després que la commovedora tragèdia havia estat premiada a les Grans Dionísies. Sense una proximitat de les dues dates, no s'explicaria que s'hagués establert una relació de causa a efecte entre els dos fets; és evident. Que, a establir-la, hi hagués intervingut ingenuïtat o malícia, també hi cap. Però la cosa en ella mateixa no apareix tan absurda, si es té en compte que les funcions dels deu estratèges atenesos no sempre eren estrictament militars. L'Atenes imperial, en constant perill o situació de guerra, demanava als seus generals més que no havia imaginat Clístenes. La política exterior era fins a cert punt dirigida per ells. Rebien els ambaixadors, els presentaven a l'Assemblea del poble; persuadien un aliat vacil·lant, negociaven amb un enemic vencedor o vençut. Una reputació com a home de tacte, el prestigi pur i simple, podien bastar als ulls dels electors per a constituir col·lega de Pèricles un poeta que, no s'oblidi, dos anys abans ja havia estat hel·lenotàmia. Al moment de l'elecció, a més, ningú no preveia la revolta de Samos i la gran crisi que l'havia de seguir. Un triomf teatral pogué, doncs, donar més preeminència a la figura de Sòfocles dins la vida pública d'Atenes. No cal dur les suposicions més enllà. Dins l'*Antígona* no hi ha res, ni de glorificació d'Atenes ni de subtil ciència política, que hagués pogut fer adonar d'una especial aptitud en el poeta per al càrrec d'estrateg. El que importa, és una cosa que de tot plegat surt com a certa; o sigui que l'obra fou representada el 441 a. de J. C. Quan l'escriví, molt probablement entre el 443 i el 442, Sòfocles tenia cinquanta-tres anys.

La tragèdia presenta el conflicte que sorgeix entre Creont i la seva neboda Antígona per si Polinices ha d'ésser o no enterrat. Creont, considerant-lo un traïdor a la pàtria, decreta que resti insepult; Antígona, atenta a deures que estima superiors, contravé l'ordre. La seva

piadosa desobediència duu per a ella la mort, i per a Creont el desastre en els qui més estima. S'ignora fins a quin punt Sòfocles inventà o tragué d'una llegenda coneguda un tema tan eminentment tràgic. La riquesa i la bellesa dels motius sofoclians en la realització tempten a suposar que és també de Sòfocles la dada central. Els mitògrafs no forneixen cap seguretat sobre el que en la llegenda de la fi d'Antígona pogués ésser anterior a Sòfocles; més aviat se'n deduiria que el dramaturg imposà la seva versió per a sempre. L'Èdipodea i la Tebaida, dues epopeies en què s'havien refós cants més antics, no sembla que diguessin res de la prohibició d'enterrar Polinices; Píndar, que segons un escoli s'inspirava en el segon d'aquests poemes, parla de set pires aixecades per als set cabdills que atacaren Tebes; manca, sí, un cadàver; però és el d'Amfiaraos, «l'ull de l'exèrcit», engolit per la terra amb les seves egües.

S'havia admès sempre que el motiu de la desobediència d'Antígona era avançat en l'èxode dels Set contra Tebes d'Èsquil, que són del 467. El problema moral hi és així mateix esbossat. La situació, amb tot, no hi és la mateixa. Decreten el refús de sepultura els probouloi o comissaris del poble, no Creont; Antígona no és sola: una meitat de les dones del Cor l'acompanya en la santa revolta; i no es prescriu la mort: es dona a entendre que el poble pot tenir una reacció feroç contra el qui desobeeixi. Aquestes soles diferències ja deixarien ample marge per a saldar la qüestió de l'originalitat a favor de Sòfocles. Però, malgrat objeccions, continuen essent poderosos els arguments que capgiren les coses: és l'èxit de l'obra de Sòfocles que induí a refer segons ella el final de la tragèdia d'Èsquil, quan aquesta ja era, per a dir-ho en termes moderns, de repertori.

Sabem, en fi, pel gramàtic Salusti que Ió de Quios, contemporani de Sòfocles, deia en un dels seus ditirambes que «Antígona i Ismene havien estat cremades dins el temple d'Hera per Laodamas, el fill d'Etèocles». Com que a Tebes no hi havia Herèon, cal pensar en un d'un altre lloc. Tindríem, doncs, una fuga i un empait, implacable fins a no respectar el dret d'asil. Difícilment es pot imaginar en les dues germanes altra culpa, als ulls de Laodamas, que no fos contra la seva pàtria o la seva sang. Constituït, pel dret familiar, en venjador del seu pare, plau de conjecturar que, en aquesta versió de la fi d'Antígona, la interdicció de sepultar Polinices provenia d'ell, i que les noies hi passaren per sobre. Probablement la història només era al·ludida per Ió, contada, si tant es vol, de biaix: l'estil de la lírica coral

així ho duia. Tant més se'n conclouria l'existència d'una tradició precisa, a la qual el poeta es podia referir comptant amb un mínim d'informació per part del seu públic.

¿Eren ja aquí, en cants com aquest ditirambe i en la llegenda que els inspirava, la glòria i les lloances que els vells del Cor prometen a Antígona, quan es plany d'haver de morir? ¿O Sòfocles, amb un consol tan convencional, no sols accentua dramàticament la soledat de la condemnada, sinó que anticipa un caràcter de llegenda a una invenció que no el tenia, i justament perquè no el tenia? No ho sabem. L'única cosa positiva que reté de pensar-ho, és que els tràgics grecs, per a llurs creacions, partien de dades familiars a llur públic; d'una expectació, per a dir-ho així, preparada. Però només substituint, si de cas, Creont a Laodamas, Sòfocles ja hauria inventat genialment. Si desobeint uns comissaris del poble, com en el final dels Set, Antígona hauria combatut contra uns adversaris sense nom ni personalitat, el seu xoc amb un furiós de venjança difícilment hauria passat de melodramàtic.

La tragèdia, i la més pura que hi pugui haver, no existiria sense això: que Creont i Antígona s'enfronten individualment, home i dona, oncle i neboda, rei i sotmesa, cadascun segons el seu caràcter, el seu destí i la seva situació; cadascun representant un paper que vol com a seu, però que tanmateix eternament l'ultrapassa. Per a sostenir-se en la lluita, l'un i l'altre necessiten totes llurs forces, tesar-se fins a ésser més ells que ells mateixos. Perquè en aquell moment estan sols. Els déus que han proclamat llurs lleis no escrites dins el cor d'Antígona, ara callen; els morts amb els quals ha viscut en comunió, són febles dins l'ombra; d'Ismene, la germana, que hauria de fer com ella i s'absté, cedint a la força major —una altra felicitat innovació de Sòfocles— només té la simpatia. Els ciutadans als quals Creont assegura l'ordre, es reserven davant d'ell o li responen amb generalitats i amb evasives: ell resta sol, encastellat en els seus esquemes i en la seva desconfiança d'autòcrata.

De les tragèdies que es conserven de Sòfocles, Antígona és segurament la més bella; però l'empeteix qui en la seva admiració mescli gens de sentimentalisme. I fàcilment se'n deriva del malentès que hi ha a fer de Creont «un tirà estúpida i cruel», aferrissat contra «una noble màrtir que té esplèndidament raó, mentre que ell innoblement no en té». Però també és un malentès de considerar que la raó de l'un i la de l'altre són d'igual validesa, i que precisament d'aquest irremeiable conflicte sorgeix la tragèdia. Per a Sòfocles

indubtablement no és així. Pren partit per Antígona; però la seva parcialitat és evident més que no pas expressa. Àdhuc en les frases finals del drama, que en constitueixen la moralitat, la constatació que l'orgull té el seu càstig és aplicada emfàticament al cas de Creont; se'ns fa, doncs, sentir indirectament que el d'Antígona no hi és comprès. Si Antígona ens ha semblat ara i adés arrogant, el seu creador no la hi jutja; són les seves raons, per tant, les que ell conclusivament aprova. Apreciem aleshores el valor d'un cert to que no ha deixat mai les paraules d'Antígona, per exasperades que siguin: el to d'allò que és plenament humà, irreductiblement lliure i digne. Tot el que ella ha dit, en la resolució, en la intransigència o en la feblesa, s'ajunta constituint el més noble testimoniatge per la consciència humana. És inimaginable que, a través de tota la complexitat i tota la violència amb què el drama dialècticament s'ha produït, fos Antígona qui s'emportés la nostra adhesió, si abans no hagués tingut la del poeta. La sobirana habilitat d'aquest consisteix a provar fins a la fi la nostra convicció, fent que Creont oposi a la pietat d'Antígona els únics arguments i sentiments que enfront d'ella mereixen ésser atesos. No són ells en si que duen la catàstrofe, sinó la imprudència amb què s'hi infatua. El drama hi guanya en intensitat. És construït sobre un conflicte de principis, però es desenrotlla en la concretesa més pura. Les coses van d'una certa manera perquè els protagonistes són i procedeixen d'una certa manera. Si fossin i procedissin d'una altra, ¿hauria tingut solució el problema? Potser sí; però no hauríem tingut la tragèdia de Sòfocles.

Des de la seva aparició en escena, Creont se'ns defineix en trets vigorosos. Floten encara en l'aire els accents del cant d'entrada del Cor. Els ancians consellers han expressat l'alegria de Tebes per l'alliberació, l'orgull per la victòria, la gratitud als déus que l'han concedida. Creont, en el seu discurs inaugural, paga el que deu al Cel en uns pocs mots. És l'humà que l'incumbeix, l'humà que té a la seva cura, un programa de govern que cal esperar de la seva boca. Passa de dret a formular-lo, amb una eloqüència tallant, emfàtica; persuasiva, però, pels savis llocs comuns que arrossega. El bé de la pàtria ha d'estar per damunt de tot; un rei ha d'ésser lleial al seu poble; ell, doncs, no tindrà altres amics ni enemics que els de Tebes. Però Creont no exposa els seus principis per establir una mena de pacte constitucional amb els ciutadans: vol que se'l conegui, com a nou rei que és, en la pràctica; les seves explicacions van dirigides, d'una manera realista, a justificar una mesura ja presa. Es tracta del càstig exemplar de Polinices. Mort, l'ha de sofrir més enllà de la mort,

restant insepult, privat d'exèquies, devorat pels gossos i els ocells. No era això segons els costums. Havia de sonar horrible a l'oïnt popular, imbuït de la idea, no expressada en conceptes, però immemorial, que, no colgat dins la terra, el mort és la llavor que no reviurà mai. Repugnava, ja en les més remotes tradicions, la venjança exercida sobre els morts. En la Ilíada, Apol·lo mateix prevé de la ira dels déus el qui s'atreveixi a ultratjar «una argila insensible». Però tampoc no era únic. En el segle v, l'Estat havia pres una importància pròpia, tendia a fer-se autònom en les seves lleis i en la seva moral. La traïció a la pàtria apareixia com el crim suprem. Havia estat refusada a Temístocles una tomba a la seva terra. Plató, un teòric, comptat i debatut, com ho és Creont en l'exposició del seu programa per la grandesa de Tebes, estatuiria que l'assassí dels seus parents, el sacríleg i el parricida, és a dir, tot el que és Polinices, fossin llençats, insepults, fora del país. Els ancians del Cor, doncs, accepten la decisió de Creont en els termes ambigus del qui, sense aprovar íntimament, reconeix una certa lògica en una llei excepcional; una lògica, però, més aviat referida al fet d'un poder que exerceix qui el té, que no pas a un caràcter intrínsec de bondat i d'eficàcia.

Sentiríem que tot podria quedar així, en el compromís i en una senil necessitat de pau, si no sabéssim, des del pròleg, que una altra decisió ha estat presa contra la de Creont: la d'Antígona. El nostre pensament està amb la filla d'Èdip; l'hem vista, prompta i vehement en els seus determinis com el seu pare, partir, sola, cap a l'acompliment dels ritus inexcusables. Mentre Creont perora, segur del que és el bé i la justícia, ella, darrere l'escena, no menys segura del que és la justícia i el deure, actua, en pia revolta. El joc de la ironia tràgica és engegat. En tot el drama no cessarà, subtil i ric a través dels retards i les girades amb què el poeta renovarà la nostra expectació. El percebrem en l'estructura mateixa; en el contrast dels fets i de les situacions; en certes paraules, que tindran una significació per al qui les dirà i un ressò sinistre per als qui, aliats del poeta, sabem cap on va, inexorablement, l'acció. Sí, Creont, tal com s'ha exigit a ell mateix, es donarà a conèixer exercint el poder; però es revelarà un Creont que ell mateix no coneixia. I serà Antígona, dona i boja, i no ell, home i carregat de raons, que en suma haurà comandat els seus actes; serà l'obstinació d'ell, i no la de la filla d'Èdip, que haurà dut l'estrall; serà ell que, tot elogiant l'home que es mostra enèrgic amb els seus per salvar l'Estat, haurà posat l'Estat en perill precisament perquè atemptarà contra els sagrats lligams de la família; serà ell que,

superb d'unes idees depurades en matèria de religió, no s'adonà que la raó li fa conculcar els drets dels déus i que la ira l'ofusca fins a la blasfèmia.

Establerta la situació inicial, el que hi ha d'irònic és subratllat per l'aparició d'un dels guardes que han de vigilar el cadàver de Polinices. La calma amb què el pobre home s'ha apressat a venir, els embuts que fa per explicar com algú, a trenc d'alba, ha tirat un vel d'eixuta pols sobre el cos, en simbòliques exèquies, contrasta humorísticament amb la valentia, la fermetat i l'eloqüència mostrades separatament pels qui aviat s'enfrontaran com a antagonistes. Cap bèstia, d'altra banda, no ha tocat la despulla. El Cor sospita en tot plegat la mà dels déus. S'insinua així en el corrent dramàtic un motiu que a la fi serà el dominant. Per al racionalista que és Creont, però, en la realitat no hi ha misteri; com vulgarment li fan saber que un fet l'ha contradit, ell, l'il·lustrat, vulgarment interpreta la contradicció: els contraventors del seu edicte són gent pagada pels descontents. Sembla que el caràcter s'enrigideixi; un moment fa l'efecte que Creont, tal com és i on el drama és, podria esdevenir un personatge còmic, si no fos pel moviment impetuós de la feresa d'Antígona. Sense necessitat externa, potser només perquè els déus i Sòfocles volen que el drama es perfaci, Antígona ha tornat al cadàver. Ha fet més pel mort que en el seu primer viatge; però ha estat agafada: el guarda, ara sense vacil·lacions, ufà, groller i sinistre, duu la noia a la presència del rei.

L'escena és de les més eficaces que mai s'hagin vist al teatre. Pel xoc dels dos caràcters, ara desplegats i inconciliables en llur plenitud, el que és personal i el que és de principi es confon tràgicament. El diàleg corre amb una força i una densitat impressionants. Antígona no raona, precisament; ni li cal fer-ho, perquè les nocions de què ha partit la seva conducta són clares, vivents i suficients dins el seu cor; amb tot, les seves explicacions i les seves rèpliques tenen suport profund en una sòlida armadura de sil·logismes, com en la millor oratòria atenesa: treu antítesis i fórmules d'un acerat incomparable. Antígona ha estat definida com una Cordèlia amb el do de la paraula. El seu principi és d'amor. No ha dit que no per sistema, per cap ombra de sentiment d'una absurditat en l'ordre que l'Estat garanteix; ha dit que no a un edicte de Creont que vulnera el vincle familiar, res més. Com Creont és concentrat i fred a estimar el seu país, ella és concentrada i ardent a estimar els de la seva sang. No vol veure altra cosa. Les proves terribles que han afligit el seu llinatge, han exacerbat tant la seva tendresa com la seva energia. Des del començament cada mot

d'ella és significatiu. Quan ha sabut que vénen per als seus noves desgràcies, acudeix tot seguit a la seva «germana pròpia», a la que en tot ha estat companya amb ella, per defensar juntes la família. Se la vol associar, doncs, per atenció al lligam que les uneix, no perquè la necessiti. Tant l'empresa que duu de cap com l'afecte que la hi empeny, són cosa d'ella personal, de la seva solitud. Abans que Ismene sàpiga ben bé de què es tracta, Antígona ja sembla anticipar-se a suprimir-la del seu costat amb aquella famosa epizeuxis «sí, també per a mi» del pròleg. Més que dita a la germana, la brusca petita frase és un crit d'Antígona a Antígona; tota la seva vocació tràgica s'hi traeix. Aquesta filla d'Èdip té l'estricta, l'esquerpa responsabilitat de l'ésser superior. Ha acceptat el seu destí; identificada amb la força que la mou a realitzar-lo, no en reconeix cap més com a justa. A canvi de sentir-s'hi més pura, es desentendrà gairebé cruelment de la tímida Ismene; com més tard, supremament, d'ella mateixa i de tot el que hauria pogut esperar de la vida si hagués restat, com la germana, al seu nivell normal. Per això, si no actua, parla; duta davant de Creont, i ja impotent per a obrar, tendeix per instint a retrobar la seva força heroica tota en paraules; i en les paraules, per llei del llenguatge, ni que no volgués, es presenta al seu esperit una trama de raonament. D'on l'estupend diàleg entre Antígona i Creont, en el qual ella se supera per la reflexió, no directament cercada, sobre el seu acte i sobre la seva actitud; i ell, que una cosa encara pot fer, que és fer morir Antígona, en els mots inflexibles amb què reacciona a la provocant confessió d'Antígona descobreix, també com ho vol la natura del llenguatge, la seva pròpia inflexibilitat, i per dir-ho així s'hi estableix i s'hi exhaureix. El seu edicte per a ell és una llei. És bo d'observar amb Bowra que «l'atenès mitjà podia no tenir una noció gaire clara del que és una llei, però almenys devia pensar que és una regla rígidament imposada i justament obeïda... i estar en principi d'acord amb Heraclit que "el poble ha de combatre per la llei com per les seves muralles"». Al públic, doncs, de moment havia de fer l'efecte que Creont parlava com cal; i gairebé democràticament, puix que el Cor, en representació dels ciutadans, semblava prestar-li el seu suport. Però Antígona, que sempre ha tractat i tractarà la interdicció de Creont com una mera «proclamació», ara, en posar-se irònicament en boca el mot «llei» referint-s'hi, és duta a concloure i a precisar quines són per a ella les veritables lleis. De bursada, genialment, agafa el conflicte pel mig i el situa en el pla de les idees pures. No, cap deure cívica, ni, per bé que assegurí l'ordre, cap precepte polític, no poden prevaler sobre les lleis no escrites, immutables, eternes, dels

déus. Una d'elles, la constitueix l'amor familiar: obliga per als vivents com per als morts; els reis de la terra no hi poden canviar res, i ni tan sols saben, com a tals reis, quin Dret vigeix entre els difunts: a l'altre món, la lluita no continua, Polinices torna a ésser per a Etèocles el germà, amb el mateix dret que ell a les honres dels seus, a la pietat d'ella — d'Antígona. Creont, sempre el governant que només parteix de consideracions humanes, temporals, no es mou de la seva posició: no és just que el traïdor tingui com el lleial, que l'enemic, perquè és mort, esdevingui un amic. Tot el problema de la justícia, essencial en la crisi de la nostra cultura d'Occident, podria ésser debatut seguint cap on mena l'objecció de Creont. Antígona en fa inútil el plantejament, perquè d'un vol, en un dels versos més bells que mai s'hagin escrit, fuig de tota qüestió, remuntant-se al principi d'on deriva la justícia concreta i vivent, l'única que ella entén: «No he nascut per a compartir l'odi, sinó l'amor». Tot diàleg entre Antígona i Creont és des d'aleshores impossible; i de fet cessa. Només hi podria haver conciliació dins l'ordre de justícia que ella així indirectament invoca. Són defectes de caràcter que impedeixen a Creont de passar-s'hi. Per doctrinarisme, per zel de governant nou, per amor propi, resta en el seu error d'una justícia abstracta i geomètrica, posada cegament, si no hipòcritament, al servei de les necessitats de la vida. Antígona no és als seus ulls una persona que ha obrat en unes circumstàncies particulars: pertany, unitat sense nom, a una categoria; és una sotmesa culpable, com culpable hauria estat qualsevol altre sotmès fent el que ella ha fet; més escandalosament culpable perquè és dona i, per tant, més obligada a la submissió i al silenci. La té condemnada, doncs, per endavant; i Sòfocles prepara eficaçment el tomb del conflicte tràgic, fent que Creont pronunciï la seva sentència en uns termes precipitats pel sarcasme i la ira. Del dèspota il·lustrat, respectable, que era, s'ha transformat en un tirà ple d'infatuació.

Ja en aquest excés de les tendències del seu caràcter, es tancarà a les dues apel·lacions que li seran fetes en favor d'Antígona. La primera per Ismene, la germana que dramàticament la desdobla en una altra Antígona al nivell normal. Ismene representa la primera oposició contra la qual l'heroica noia ha hagut de contendre: la possible de dins ella mateixa, si es vol. No hi ha, doncs, entre les dues germanes pròpiament desharmonia. La diferència és de força d'ànima, no de qualitat. El que costa és crear les condicions en les quals es mereix l'honor de morir per una causa justa; no precisament morir. Per això Ismene, la tan

raonable del pròleg, reivindicarà ara, Labdàcida també, germana també de Polinices, el seu dret de compartir la trista sort d'Antígona; i Antígona, que abans li ha estat tan dura, ara, gelosa de la seva exclusiva responsabilitat, refusarà, sí, l'ofertament sense un mot de lloança ni de gratitud, però al capdavant s'acomiarà d'ella amb positiva tendresa. Ara, l'apel·lació d'Ismene es basa en un fet que desconeixem: Antígona és la promesa, per tant la pupila legal d'Hèmon, el fill de Creont; Creont, fent-la morir, violarà per una altra banda el dret familiar. Novament, així, la grandesa del sacrifici d'Antígona ressurt, gràcies al desdoblament de l'heroïna en dos caràcters: la veiem femenina, sense que ella hagi de dir res que no sigui viril Creont no es digna o no sap discutir l'avertiment; al contrari, el seu llenguatge, de colèric, esdevé brutal.

L'apel·lació d'Ismene ha servit per a posar-nos en antecedents sobre la d'Hèmon i estalviar-nos qualsevol element sentimental que en rebaixés el to. Aquest jove «tímid, per a nosaltres gairebé massa tendre com a promès de la imperiosa Antígona», sembla haver pres d'ella, més encara que resolució per al que fa, l'amplitud de sentit per al que diu. No parla dels drets del seu cor: porta la veu del poble, que sovint no arriba al governant isolat pel seu mateix poder. La consciència col·lectiva, més sensible als dictats de la moral comuna, ha jutjat Antígona ben altrament que Creont: per a ella, la coratjosa filla d'Èdip mereix no un càstig, sinó un premi. Desatenent la veu pública, un rei de fet considera l'Estat com una propietat personal: tal és l'objecció d'Hèmon al seu pare, que tampoc no s'hi commou. En canvi, sense cap extraordinari esforç d'imaginació, ens podem representar l'efecte que el diàleg, ràpid, dens, sentenciós quan culmina en aquest punt, degué produir en el públic atenès, tan profundament demòcrata, que l'escoltava. No havia de dubtar més que, passés el que passés a Antígona, la victòria moral ja era d'ella.

L'obstinació de Creont a no entendre ni les raons que Hèmon li diu ni els sentiments que amb tant de decòrum li calla, determinen que el fill del respecte i els circumloquis passi a l'urc i a les amenaces. Una fosca, complexa ironia juga en la situació. Contra el que estava tradicionalment en l'esperit de tothom, la saviesa aquí parla per boca del jove exaltat, que intueix el valor moral d'un fet ardit, no per la del vell que s'encastella en les seves màximes, les seves teories i la seva suficiència. No és això excepcional dins el teatre de Sòfocles. El determini que Hèmon pren en la seva passió, és de morir amb Antígona. Creont interpreta l'ambigua frase com dirigida contra ell. L'error, així, li fa dir la veritat, perquè en el curs final

que precisament aquesta disputa imprimeix a l'acció, Hèmon serà el càstig del seu pare, i per la ruptura que entre pare i fill s'ha produït, el destí de Creont ha quedat lligat al d'Antígona.

El drama, fins aquí, externament almenys, és humà i social. En el fons, però, i des d'amunt, són els déus que ho menen tot, per una decisió inapel·lable i per mitjà d'uns ressorts que deixen liberalment en mans dels homes. El pas cap a la diguem-ne tragèdia divina és preparat gradualment pels cants del Cor. Quan s'ha descobert que algú ha enterrat Polinices, els vells consellers han prorromput en un himne d'elogi a la indústria de l'home i de meravella pels progressos de la civilització. Però, el seu poder, han dit, l'home el pot aplicar al bé o al mal. Atenint-se a la llei, que porta amb ella les virtuts morals i que els déus sancionen, l'home prospera i l'Estat es manté; si per audàcia s'acompanya del mal, s'exclou de la pàtria i l'Estat s'arruïna. El principi general ha restat netament establert; si el Cor de moment ha errat aplicant-lo al desconegut que amb la seva desobediència ha renovat el perill de l'anarquia, les seves paraules ens han deixat entreveure el que realment importava, o sigui que els déus vetllen perquè les lleis de la Ciutat coincideixin amb llur Justícia. Quan Antígona ha estat condemnada, el Cor, en un cant posat al centre del drama, ha projectat cap a l'universal i etern el conflicte a què assisteix. La seva meditació ha estat més dins la manera d'Èsquil que de Sòfocles. Una vegada els déus han sotragat un casal, ha cantat greument el Cor, no hi ha desastre que no hi vingui, arrossegant-se fins a la plenitud de l'estirp. Avui llua una darrera esperança per a la família d'Èdip; ha bastat una mica de pols sobre un cos sagnant, perquè una noia parlés com una dement i es deixés endur per la Fúria que habita el seu cor. Així el Cor ha blasmat Antígona i alhora l'ha excusada, obtenint al mateix temps que l'acció de Creont no aparegués com una capritxosa injustícia. La raó que el poeta tingué per a regatejar talment a l'abnegada filla d'Èdip, fins a l'instant fatal, la plena simpatia del Cor que parla per ell, ens sembla ben vista per Bowra: «Segurament és que sentia la paradoxa de l'acció d'Antígona, sabia en quin gran honor les lleis dels homes són normalment i justament tingudes, i amb tot sabia que ella tenia raó de resistir-hi. Per fer veure les forces contra les quals ha de contendre i l'oposició que una acció com la seva necessàriament ha de trobar, fa que el Cor la condemni sobre unes bases que almenys són especioses i convincents per a una part del seu auditori». I amb tot, al final d'aquest cant que té el caràcter d'una paràbasi, si les paraules són dites

per a Antígona, resten tan generals que les girem instintivament cap a Creont. Sí, ¿què sabem del que pensen els déus? Quan Déu vol perdre algú, fa que el mal li sembli un bé. I encara, a Zeus, el protector dels lligams familiars ultratjats per Creont, el qui no permet que cap supèrbia humana iguali el seu poder, s'ha unit, com a aliada, Afrodita. És el desig mogut per ella que ha donat força a la joventut d'Hèmon per a revoltar-se contra el seu pare. Aquesta intervenció incombtable és denunciada pel Cor en un altre cant, breu i bellíssim; se'ns fa present, però resta com un motiu líric que acompanya l'acció, afegint-hi un accent de misteri còsmic; engegant, en el moment just, uns pressentiments de catàstrofe pròxima, irremeiable.

Ja només cap al desastre hi ha camí obert. La mort d'Antígona ha esdevingut tràgicament necessària; més que dins una responsabilitat o una innocència, sentim la néta de Laïos dins una comunitat de sang perseguida. El sagrat horror d'una acció directa dels númens va envaint l'escena i l'orquestra. Els personatges cedeixen a un instint últim de concentrar-se en llur mida humana; troben encara en ells coratge i raons, però també dubte, misèria i impotència. La torbació en què tanmateix ha deixat Creont la baralla amb el seu fill —i que més aviat expressa el Cor amb el seu cant sobre la puixança d'Eros— es traeix en la facilitat amb què rectifica la seva immeditada decisió de fer morir també Ismene, i en el canvi que, per por d'una taca sobre Tebes, introdueix en la mena del suplici d'Antígona.

La noia és duta a la cambra sepulcral on, ni viva ni morta, tindrà el llit de les úniques, monstruoses noces que haurà conegut. En la seva heroica solitud, és insuperablement simple i patètica. Es plany, se sent incompresa. Ve un moment que sembla no comprendre's ella mateixa, témer que ha estat insensata, com encara el Cor, enmig dels seus consols banals, no massa delicadament li diu. És llavors que, finides les disputes, dona per darrera vegada voltes als seus motius en un intent de justificar-se «als ulls dels qui pensen bé». El raonament amb què ho fa constitueix el passatge més discutit, l'únic realment xocant, de tota l'obra. Goethe l'assenyalà, expressant el desig que un bon filòleg en demostrés el caràcter espuri. Animats per la prestigiosa denúncia, molts s'han enginyat a trobar raons per a condemnar-lo; però en va: els versos estan ben enquadrats dins el context i ja Aristòtil els hi llegia. Per ningú més, ni per un marit, ni per uns fills, diu Antígona, no hauria fet el que ha fet: sols l'amor a un germà, l'únic supervivent de la seva raça, l'últim i ja insubstituïble, l'ha poguda moure a tanta audàcia i a tant sacrifici. El passatge és en rigor

imitat d'Heròdot. Si Sòfocles adapta la tesi al cas d'Antígona, no és pas forçant-se, perquè estimava personalment l'historiador, n'admirava l'obra i per tant feia de gust el compliment; sinó forçant-la. És tan inútil d'amagar-se que s'adelitava en un pur joc dialèctic, com de cercar lògica en el càlcul que Antígona no necessita fer, ja que no té fills ni marit. Però també és inútil de tancar-se a la veritat que la tesi, generalitzada, pren en boca d'Antígona, al moment que per un germà ho dóna tot. L'argument és dels de mena popular, tan cars a Heròdot, i no deixa de lligar amb el fet que entre el poble, fins aquest punt del drama, Antígona ha tingut l'única aprovació del seu acte; una aprovació que ella, i això és punyent, ignora i que ara instintivament cerca.

Antígona, com les Dones de Traquis i Àiax, és construïda en forma de díptic. Assegura la incontestable unitat entre les dues taules l'apel·lació d'Antígona a la justícia dels déus: que ells diguin si ha procedit o no com devia. Tirèsias els representa i parla per ells. Les formes del món exterior que li han estat comunicades, l'endeví orb les retroba, vident pur, sota els seus ulls girats endins. Són imatges d'una plasticitat misteriosa, al·lucinant; un sentit que va més de pressa que el temps les hi il·lumina, sembla fer-les insuportables per a ell mateix. Les treu fora davant de Creont, com alliberant-se'n, com cedint a una altra voluntat; però sempre amb poder sobre elles, amb insubornable lucidesa. És l'autèntic advertiment profetal. L'estranya escena corona tot el que hem vist fer i hem sentit dir a Antígona; Tirèsias ens projecta cap al món obscur, terrible, irracional, des del qual ha estat profundament manada. Per això no cal que en el seu missatge es refereixi explícitament a ella: una indicació d'un tens i vague antitetisme basta. Parla més aviat com a aliat amb ella, la ja absent. És l'escàndol del cadàver insepult de Polinices que continua important; la vista de la seva corrupció insulta els déus: tot de senyals anuncien llur ira. I no és solament l'ordre dels morts que és pertorbat, sinó també el dels vivents, en la seva forma política i, per a Creont, també en la familiar. Creont, de moment, es torna a creure víctima d'una conspiració, almenys d'uns atacs injustos; es refugia en la seva pietat racional, lògica: Zeus, objecta, no pot ésser sollat pels mortals. Encara ple de la seva il·lusió, «pretén saber millor que els déus el que demanen dels homes». Però és només una bastida exterior d'autoritat i de sofístiques conviccions que el sosté. Per això, un cop somoguda per la vehement predicció de desgràcies que Tirèsias ha fet, s'esfondra tan de sobte quan el Cor aconsella d'ésser prudent, de lliurar Polinices a les ombres que el reclamen i Antígona a la vida que li

és deguda. Tot el mascle orgull de Creont, tota la seva seguretat d'intel·ligència, es dissipen a un sotrac de por elemental, disfressada, per a il·lusió seva encara, de bon sentit. Mentre els vells consellers, sempre tan addictes, com a bons tebans, a llur rei, i sempre curts a comprendre, s'abandonen a una confiança gairebé pueril, ell corre a reparar el que pugui. És massa tard. Ha vingut de poc; ni ara no ha conegut el moment just en què podia cedir sense perdre prestigi. Ha fet tard. Ja no és la seva hora: és la de la nèmesei dels déus. Els desastres sobrevenen, s'acumulen. Creont no mor: resta perquè no sigui menys que home, un home responsable, ara amb la raó humiliada, convicte d'insensatesa, sumit en el dol, capcot a l'espantosa lliçó rebuda.

La segona part, malgrat els escrúpols d'alguns crítics, val la primera. Té la mateixa concretesa, la mateixa llengua nerviosa, precisa, segura, el mateix vers compacte, d'una màgia que escapa a tot anàlisi, la mateixa subtileza de teixit i de correspondències. Antígona és un dels cims de l'art dramàtic de tots els temps. Els comentaris innombrables que ha merescut a través dels segles, van sovint a concloure en una afirmació simple així. De pocs drames diríem millor que el veritable protagonista n'és una força misteriosa que hi passa i que, passant-hi, els organitza i els crea, escena per escena, fins a respondre d'allò que en darrer cas s'hi descobreixi de més difícil d'explicar o de relativament més feble.